

ONA TILI DARSLARIDA LINGVOMADANIYATSHUNOSLIK: PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR VA QADRIYATLAR UYG'UNLIGI

G'oziyeva Oydinxon Mo'minovna,

*Andijon viloyati Shahrixon tumani 44-IDUMning ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi,
ADPI tadqiqotchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada ona tili ta'limining zamonaviy bosqichida lingvomadaniyatshunoslik tamoyillarini joriy etish masalalari tadqiq qilinadi. Muallif tilni shunchaki aloqa vositasi emas, balki milliy ruh va qadriyatlarni tashuvchi omil sifatida talqin etgan holda, dars jarayonida pedagogik texnologiyalardan foydalanishning samarali usullarini taklif etadi. Maqolada o'quvchilarning lisoniy kompetensiyasini rivojlantirish bilan bir qatorda, ularning ma'naviy-axloqiy dunyoqarashini shakllantirishda xalq maqollari, frazeologizmlar va matn ustida ishlashning ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: lingvomadaniyatshunoslik, ona tili ta'limi, pedagogik texnologiya, milliy qadriyatlar, lisoniy manzara, mentalitet, interaktiv metodlar, kompetensiya, lingvokulturrema, konseptual tahlil, madaniyat kodlari, antropotsentrik paradigma, milliy o'zlik, frazeologizm, ma'naviy tarbiya, nutqiy madaniyat, didaktik sintez.

Аннотация. В данной статье исследуются вопросы внедрения лингвокультурологических принципов на современном этапе обучения родному языку. Автор интерпретирует язык не просто как средство общения, но и как фактор, несущий в себе национальный дух и ценности, предлагая эффективные способы использования педагогических технологий в учебном процессе. В статье научно-теоретически обосновано значение работы над народными пословицами, фразеологизмами и текстами в формировании духовно-нравственного мировоззрения учащихся наряду с развитием их языковой компетенции.

Ключевые слова: лингвокультурология, обучение родному языку, педагогическая технология, национальные ценности, языковая картина мира, менталитет, интерактивные методы, компетенция, лингвокультурема, концептуальный анализ, культурные коды, антропоцентрическая парадигма, национальное самосознание, фразеологизм, духовное воспитание, культура речи, дидактический синтез.

Annotation. This article explores the issues of implementing linguacultural principles at the modern stage of mother tongue education. Interpreting language not merely as a means of communication but as a medium carrying the national spirit and values, the author suggests effective methods for utilizing pedagogical technologies in the classroom. The article provides a theoretical basis for the significance of working with proverbs, phraseological units, and texts in shaping the spiritual and moral worldview of students alongside the development of their linguistic competence.

Keywords: linguaculturology, mother tongue education, pedagogical technology, national values, linguistic picture of the world, mentality, interactive methods, competence, linguacultureme, conceptual analysis, cultural codes, anthropocentric paradigm, national identity, phraseology, spiritual education, speech culture, didactic synthesis.

Kirish. Bugungi globallashuv sharoitida har bir xalqning o'zligini anglashi, milliy g'urur va qadr-qimmatini saqlab qolishida ona tilining o'rni beqiyosdir. Ona tili nafaqat muloqot vositasi, balki millatning madaniyati, tarixi va ruhiyatini o'zida mujassam etgan jonli xazinadir. Shu bois, zamonaviy tilshunoslikda tilni madaniyat bilan uzviy bog'liqlikda o'rganuvchi lingvomadaniyatshunoslik yo'nalishi ona tili ta'limining ustuvor yo'nalishiga aylanmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat

Mirziyoyev ta’kidlaganlaridek: “Ona tili – millatning ruhidir. O‘z tilini yo‘qotgan millat o‘zligidan judo bo‘ladi. Shunday ekan, biz ona tilimizning nufuzini oshirish, uni zamonaviy ilm-fan va texnologiyalar tili sifatida rivojlantirish bilan birga, yoshlarimiz qalbida milliy qadriyatlarimizga hurmat hissini uyg‘otishimiz lozim”. Ushbu konseptual fikr ona tili darslarini shunchaki grammatik qoidalar yig‘indisi sifatida emas, balki milliy mentalitetni shakllantiruvchi ma’naviyat darsi sifatida tashkil etishni taqozo etadi. Ona tili darslarida lingvomadaniyatshunoslik tamoyillarini qo‘llash o‘quvchilarga har bir so‘z, ibora yoki maqol ortida yotgan ko‘p asrlik milliy tajriba va qadriyatlarni chuqurroq anglash imkonini beradi. Hozirgi kunda ta’lim tizimi oldida turgan eng dolzarb vazifa — pedagogik texnologiyalar va milliy qadriyatlar uyg‘unligini ta’minlashdir. Bu jarayonda, innovatsion texnologiyalar (keys-stadi, loyihalash metodi, interaktiv o‘yinlar) darsning samaradorligini oshirsa, lingvomadaniy materiallar (frazologizmlar, milliy konnotatsiyaga ega leksika) darsning mazmuniy boyligini va tarbiyaviy ahamiyatini kafolatlaydi. Mazkur maqolada ona tili darslarida o‘quvchilarning nutqiy madaniyatini yuksaltirish, ularda “til — madaniyat — shaxs” zanjiri orqali vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirishning ilmiy-pedagogik yechimlari tahlil qilinadi. Pedagogik texnologiyalarni lingvomadaniy yondashuv bilan sintez qilish orqali dars jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish usullari ko‘rib chiqiladi.

Ona tili ta’limida lingvomadaniyatshunoslik tamoyillarini joriy etish – bu til birliklarini shunchaki lisoniy qoliqlar sifatida emas, balki xalqning madaniyati, urf-odatlarini, turmush tarzi va milliy tafakkuri bilan bog‘liq holda tadqiq etish jarayonidir. Zamonaviy tilshunoslikda til va madaniyat munosabati masalasi o‘tgan asrning oxirlaridan boshlab antropotsentrik paradigmaning yetakchi yo‘nalishiga aylandi. Bu borada fundamentall tadqiqotlar olib borgan Vilgelm fon Humboldt tilni “xalq ruhining tashqi ko‘rinishi” deb atagan bo‘lsa, Amerika lingvistik antropologiyasining yirik namoyandalari Edvard Sepir va Benjamin Uorf har bir til o‘z so‘zlashuvchisi uchun dunyoni idrok etishning o‘ziga xos modelini chizib berishini isbotladilar. Ularning fikricha, inson dunyoni bevosita emas, balki ona tili prizmasi orqali ko‘radi va tushunadi.

Muhokama va natijalar. O‘zbek tilshunosligida ushbu yo‘nalishning nazariy asoslarini yaratgan akademik N.Mahmudov ona tili darslarida lingvomadaniy yondashuvning ahamiyatini quyidagicha izohlaydi: “Til – bu shunchaki muloqot quroli emas, balki xalqning butun borlig‘i, uning ma’naviy-axloqiy olami aks etgan ko‘zgudir. Ona tili darslarida so‘zning lug‘aviy ma’nosidangina cheklanib qolish, uning zamiridagi milliy bo‘yoqni, “ichki shakli”ni ko‘rsatmaslik o‘quvchining lisoniy tafakkurini cheklab qo‘yadi”.

Haqiqatan ham, rus olimasi V.Teliyaning ta’kidlashicha, lingvomadaniyatshunoslik inson omilini, aniqrog‘i, madaniyat omilini tilda tadqiq

etuvchi fan sifatida o‘quvchida milliy o‘zlikni anglash hissini tarbiyalaydi. Pedagogik texnologiyalar va lingvokulturemalar uyg‘unligi ona tili darslarining mazmunini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘taradi. Masalan, dars jarayonida “konseptual tahlil” metodidan foydalanish orqali o‘zbek xalqi uchun muqaddas hisoblangan “Non”, “Oila”, “Andisha”, “Mehmon” kabi tushunchalar tahlil qilinarkan, o‘quvchi bu so‘zlarning nafaqat grammatik vazifasini, balki ularning xalqimiz hayotidagi sotsiokultural o‘rnini ham anglab yetadi. Rossiyalik tilshunos V.Maslovaning “Maqollar madaniyat kodlarining eng zichlashgan shaklidir” degan nazariyasiga tayangan holda, darslarda “Loyiha” yoki “Keys-stadi” metodlarini qo‘llash o‘quvchilarda tadqiqotchilik ko‘nikmasini shakllantiradi. O‘quvchi “Yaxshi otga bir qamchi, yomon otga ming qamchi” maqolini tahlil qilayotganda, undagi “andisha”, “ishora bilan tushunish” kabi o‘zbekona muloqot etikasini kashf etadi. Zamonaviy ona tili darslarida qo‘llaniladigan interaktiv texnologiyalar, xususan, “Klaster”, “Venn diagrammasi” va “Insert” metodlari lingvomadaniy tahlilni tizimlashtirishga yordam beradi. Bunda o‘quvchi milliy o‘ziga xos so‘zlar (realitilar) va ularning boshqa tillardagi ekvivalentlarini solishtirish orqali o‘zbek tilining naqadar boy va jozibador ekanligini his qiladi. Mashhur olim A.Nurmonov qayd etganidek, “Tilni o‘rganish – bu dunyoni o‘sha tilda so‘zlashuvchi xalq ko‘zi bilan ko‘rishni o‘rganishdir”. Ona tili darslarida lingvomadaniyatshunoslikni o‘rganishda faqat so‘z boyligiga emas, balki nutqiy etiketga ham e’tibor qaratish lozim. O‘zbek xalqining andishalilik, kattaga hurmat va lutf kabi fazilatlari tilda qanday aks etishini tahlil qilish maqolaga yangi rang beradi. Masalan, murojaat shakllari yoki oilaviy iyerarxiya bilan bog‘liq terminlarning qo‘llanilishi shunchaki grammatik hodisa emas, balki jamiyatning ijtimoiy tuzilishini ko‘rsatuvchi madaniy belgidir. Pedagogik texnologiya sifatida bu yerda “Sotsiolingvistik eksperiment” metodini qo‘llash mumkin: o‘quvchilarga turli hayotiy vaziyatlar (bozorda, mehmonda, rasmiy idorada) beriladi va ulardan milliy mentalitetga mos lisoniy vositalarni tanlash talab etiladi. Har bir millat dunyoni o‘zicha “ranglaydi”. Masalan, o‘zbek tilidagi “ko‘ngil” konsepti g‘arb tillaridagi “soul” (ruh) yoki “heart” (yurak) so‘zlari bilan to‘liq qoplanmaydi. Bizning “ko‘nglimiz” – bu ham tuyg‘u, ham axloq, ham iymon markazidir. Zamonaviy tilshunos olim J.Lakovning “Metaforalar biz yashayotgan muhitdir” degan nazariyasini o‘zbek tilidagi “o‘pkasi to‘lmoq”, “yuragi oqinmoq”, “peshonasi yarqiragan” kabi somatik (tana a‘zolari bilan bog‘liq) frazeologizmlarga bog‘lab tahlil qilish maqolaning ilmiy darajasini keskin oshiradi. Bugungi raqamli avlod (Z-avlod) uchun ona tili darslarini tashkil etishda “Raqamli lingvodidaktika” tushunchasini kiritish maqsadga muvofiq. Lingvomadaniy materiallarni taqdim etishda vizualizatsiya va multimedia vositalaridan foydalanish o‘quvchi diqqatini tortadi. Masalan, birgina “O‘zbek xalqining milliy kiyimlari” yoki “Me’morchilik terminlari” mavzusida interaktiv lug‘at yaratish loyihasi orqali o‘quvchi

tildagi estetik zavqni his qiladi. Bu jarayonda pedagogik texnologiyalardan “Flipped classroom” (Ag‘darilgan sinf) metodini qo‘llash mumkin: o‘quvchi uyda milliy qadriyatga oid videoni ko‘radi, sinfda esa uning til xususiyatlarini tahlil qiladi.

Frazeologizmlar lingvomadaniyatshunoslikning “oltin fondi” hisoblanadi. Maqolada ularning tarbiyaviy kuchini ko‘rsatib o‘tish lozim. Masalan, “Yetti o‘lchab bir kes” maqoli o‘zbekning ehtiyotkorligini, “Mehmon otangdan ulug‘” – mehmondoshligini ko‘rsatadi. Taniqli rus tilshunosi Y.Stepanov ta’kidlaganidek, “Konseptlar madaniyatning asosiy yacheykalaridir”. Demak, darsda har bir maqol yoki ibora ustida ishlash o‘quvchining ma’naviy immunitetini shakllantiradi. Bu ayniqsa, “ommaviy madaniyat” xuruj qilayotgan davrda juda muhim. Ona tili darslari o‘quvchini nafaqat o‘z madaniyatini bilishga, balki boshqa madaniyatlarni ham tushunishga tayyorlashi kerak. Lingvomadaniy yondashuv orqali o‘quvchi o‘z milliy qadriyatlarini boshqa xalqlar qadriyatlari bilan solishtiradi (komparativ tahlil). Bu esa bag‘rikenglik (tolerantlik) va millatlararo totuvlik tarbiyasiga xizmat qiladi. Shuning uchun ham, matn ustida ishlash jarayonida o‘quvchiga matnning grammatik qurilishidan tashqari, undagi milliy ruhni, muallif tomonidan qo‘llanilgan frazeologizmlarning madaniy yukini tushuntirish lozim. Ona tili darslarida lingvomadaniyatshunoslik va pedagogik texnologiyalar sintezi o‘quvchini nafaqat savodli yozishga, balki milliy qadriyatlarni e‘zozlaydigan, o‘z tilining boy madaniy imkoniyatlaridan unumli foydalana oladigan madaniyatli shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Bu yondashuv ta’lim tizimida “til — madaniyat — shaxs” zanjirining mustahkamlanishiga olib keladi va yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning eng samarali vositasi bo‘lib qoladi.

Xulosa o‘rnida ta’kidlash joizki, ona tili darslarida lingvomadaniyatshunoslik tamoyillarini tatbiq etish – bugungi kun ta’lim tizimi oldida turgan eng dolzarb va strategik vazifalardan biridir. O‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, tilni shunchaki qoidalar majmuasi sifatida o‘rgatish bosqichi o‘z umrini o‘tab bo‘ldi. Endilikda til ta’limi shaxsning ma’naviy olamini boyitishga, uning milliy o‘zligini anglatishga yo‘naltirilishi shart. Lingvomadaniy yondashuv o‘quvchilarda nafaqat lisoniy savodxonlikni, balki har bir so‘z ortida yashiringan milliy falsafani, xalqning asriy tajribasini va qadriyatlarini his qilish qobiliyatini shakllantiradi. Pedagogik texnologiyalar va milliy qadriyatlar uyg‘unligi dars jarayonini quruq yodlashdan jonli, mushohadali va qiziqarli muloqot maydoniga aylantiradi. Klaster, loyiha metodi va konseptual tahlil kabi innovatsion usullar yordamida o‘quvchi ona tilining cheksiz imkoniyatlarini kashf etadi. Zero, akademik N.Mahmudov va boshqa ko‘plab olimlar e’tirof etganidek, til – millatning eng oliy qadriyati va madaniyatining xazinabonidir. Ushbu xazinadan to‘g‘ri foydalanishni o‘rgatish esa pedagogning mahoratiga bog‘liq. Maqolada ilgari surilgan g‘oyalar shuni tasdiqlaydiki, lingvomadaniy kompetensiyasi rivojlangan yoshlar globallashuv davrida turli yot g‘oyalarga nisbatan mafkuraviy

immunitetga ega bo‘ladilar. Ular o‘z ona tilini nafaqat muloqot uchun, balki o‘z millatining g‘ururi, sha’ni va madaniy boyligi sifatida qadrlashni o‘rganadilar. Shunday qilib, ona tili darslarida zamonaviy texnologiyalar va lingvomadaniyatshunoslik sintezi – komil insonni tarbiyalashning eng mustahkam poydevori bo‘lib xizmat qiladi. Bu esa, o‘z navbatida, yurtimizda ta’lim sifatini oshirish va milliy ma’naviyatimizni yuksaltirish borasidagi davlat siyosatining amaliy ifodasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Davlat tili haqida”gi Qonuni. (Yangi tahriri). – Toshkent: Adolat, 2021. – 42 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. – Toshkent: O‘zbekiston, 2017. – 592 b.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 21-oktabrdagi “O‘zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeiini tubdan oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5850-son Farmoni // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 2019-y.
4. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo‘llarini izlab... – Toshkent: Akademnashr, 2017. – 420 b.
5. Mahmudov N. Olamning lisoniy manzarasi va lingvomadaniyatshunoslik // O‘zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2015. – №3. – B. 3-12.
6. Sayfullayeva R., Mengliyev B. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2020. – 430 b.
7. Safarova R. O‘quvchilarda lingvomadaniy kompetensiyani shakllantirishning pedagogik asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2018. – 186 b.
8. Mamatov A. Lingvomadaniyatshunoslik metodologiyasi. – Toshkent: Noshir, 2019. – 210 b.
9. Yusupov O. Lingvokulturologiya asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2016. – 195 b.
10. Yo‘ldoshev J., Usmonov S. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o‘quv jarayoniga joriy etish. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015. – 200 b.
11. Ashirboyev S. O‘zbek tili va nutq madaniyati. – Toshkent: Iqtisod-moliya, 2019. – 240 b.